

ІВАН ОГІЄНКО ТА ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглядаються проблеми формування мовленнєвої культури майбутнього вчителя у світлі ідей Івана Огієнка.

Іван Огієнко – це людина енциклопедичних знань, фантастичної працьовитості, справді унікальна і універсальна постать в історії українського народу. Написані ученим більш ніж півтори тисячі праць стосуються тієї чи іншої ділянки української історії, мовознавства, літературознавства, культури, філософії, церкви. Дослідження в галузі славистики й зокрема обґрунтування у цьому контексті самобутності і окремішності української мови, культури в цілому принесли йому ім'я і велич вченого світового масштабу.

У багатій і різноманітній творчості вченого найвагоміше місце посідають дослідження з питань розвитку української мови. Іван Огієнко лише за 1917, перший рік проголошення Української Народної Республіки, опублікував такі конче потрібні праці: "Українська граматична культура: Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови", "Вчимося рідної мови: Нариси про мову вкраїнську", "Український правопис, його історія і закони", "Орфографічний словник", "Рідна мова в українській школі", "Українська мова: Покажчик літератури до вивчення нашої мови", "Історична хрестоматія української мови: Зразки нашої мови з найдавніших часів", "Найперші завдання української філології" [1: 23].

Не втрачають свого значення епохальні праці Івана Огієнка, написані пізніше: "Українська культура" (1918), "Чистота і правильність української мови" (1925), "Наука про рідномовні обов'язки" (1936), "Складання української мови" (1938), "Історія української літературної мови" (1950). Ці твори вченого пронизані духом відродження української нації, мови, культури в цілому. Чому і як глибоко і всебічно він зосереджувався на таких проблемах? Відповідь на це запитання певним чином дають ось ці міркування вченого: "Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане і національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові" [2: 239-240].

Іван Огієнко велику увагу приділяв також майстерності мовлення. У праці "Наука про рідномовні обов'язки" він пише: "Кожен інтелігент, що публічно промовляє: зо сцени, в церкві, в суді, в школі, на зборах, на відчитих і т. ін., зобов'язаний промовляти тільки соборною літературною мовою й вимовою" [3: 19]. Кожен інтелігент, на його думку, повинен також "виховувати" в своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимову, оскільки добра літературна вимова – ознака інтелігентності людини, вона "зцементує народ у свідому націю і надає йому почуття одності, де б він не жив і до якої держави не належав би" [3: 19-20].

Вчений вважав, що кожний учитель – якого б фаху не був він – "мусить досконало знати свою соборну літературну мову і вимову та соборний правопис" [3: 20]. Не тільки в школі, але й поза нею він повинен говорити "взірцевою рідною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення" [3: 37]. Вчений стверджує, що всі учителі інших предметів (не тільки рідної мови), мусять завжди звертати пильну увагу, щоб і на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримують і вчителі інших предметів.

Іван Огієнко, говорячи про студентство вищих шкіл, – "найкращій цвіт нації, найміцніший її ґрунт", – вважав, що кожен студент вищої школи, якого б фаху він не навчався, "мусить добре знати найперше свою соборну літературну мову й вимову" [3: 47].

Отже, вчений надзвичайно великого значення надавав слову вчителя, студента, культурі їхнього мовлення.

Культура мовлення – це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, загалом людей, небайдужих до можливостей слова і престижу своєї мови. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, "народної", і потребує постійного дбайливого догляду, культивування.

Мовлення вчителя – це інструмент його професійної діяльності, складова педагогічної майстерності. Володінню мовленням як засобом професійної діяльності потрібно вчитися. А.С. Макаренко з цього приводу писав: "Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити "Іди сюди" з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде, або не почує того, що треба" [4: 247]. В.О. Сухомлинський розробив своєрідний кодекс мовлення вчителя. Він вважав, що слово вчителя не повинно бути непристойним, брутальним, фальшивим і нещирим. Вислови "душа дитини" і "слово вчителя" він ставив поряд [5: 82].

За яких умов мовлення вчителя може бути інструментом продуктивного розв'язання педагогічних завдань? По-перше, професійне мовлення вчителя має відповідати вимогам культури мови. Це показник його освіченості, інтелігентності, загальної культури. Мова як сутність, як специфічна знакова система виявляється в мовленні. Мовлення – це функціонування мови. Тому продуктивність мовленнєвої діяльності вчителя залежить передусім від того, на скільки його мова відповідає нормам сучасної української літературної мови – орфоепічним, акцентологічним, лексичним, граматичним. Мова, яка відповідає цим нормам, є правильною. Правильність – одна з характеристик культури мови.

Під терміном "культура мови" розуміють відповідність її не лише сучасним літературним нормам, а й іншим якостям, таким, як багатство, логічність, точність, чистота, виразність, доцільність. По-друге, професійне мовлення вчителя має бути своєрідною "словесною дією" (термін К.С. Станіславського). Мета цієї дії – здійснення інтелектуального, емоційно-вольового, морального впливу на учнів. Слова вчителя мають нести в собі енергію його почуттів, переживань. В одних ситуаціях мовлення вчителя повинно бути засобом збудження активності учнів (наприклад, пізнавальної активності на уроці), в інших – засобом гальмування їхніх психічних реакцій (наприклад, зняття негативних емоцій). Слово справжнього вчителя викликає в учнів відповідні почуття, навіює, переконує. Тому вчитель у спілкуванні з учнями має орієнтувати себе на цілеспрямований добір мовних і мовленнєвих засобів.

Третя умова ефективності професійного мовлення вчителя – його спрямованість на учнів. Спрямованості мовленню надає насамперед наявність власного ставлення до того, про що йдеться, щирість слів вчителя, вміння будувати свій монолог як діалог з учнями, як пряме звертання до їх почуттів, розуму. Педагог-майстер завжди будує своє мовлення, передбачаючи можливу реакцію учнів на свої слова, навіть на тон, голос, яким вони будуть сказані.

Обов'язковою передумовою ефективності професійного мовлення вчителя є також володіння ним технікою мовлення. Компоненти техніки мовлення – голос, дикція, темп, інтонація – виконують важливі функції: створюють імідж людини, дають змогу виявити психічну індивідуальність людини, визначити її емоційний стан. Володіння технікою мовлення є не лише елементом культури педагогічної діяльності вчителя, а й передумовою позитивного сприйняття його учнями, батьками, колегами.

Мовлення вчителя може по-різному впливати на учнів. Значною мірою це залежить від його комунікативних якостей, зокрема, такого важливого показника, як виразність. Безбарвне, монотонне мовлення не викликає в учнів емоційного ставлення до того, про що говорить учитель, не збуджує їхньої думки. Вчитель просто інформує про ті чи інші явища, предмети, залишаючи учнів пасивними слухачами, які мусять механічно сприймати і відтворювати цю інформацію. Виразне ж мовлення активізує увагу учнів, їхню відтворювальну і творчу уяву, викликає співроздуми і співпереживання.

Образне, емоційне, естетичне, привабливе мовлення і називають виразним. Для виразного мовлення характерними є також конкретність, безпосередність, здатність викликати у слухачів візуальні картини, яскраві бачення і відчуття.

Різні ситуації педагогічного спілкування потребують використання відповідних типів мовленнєвої виразності. Певну специфіку має мовлення вчителя у ситуаціях розповіді. Учитель має повідомляти так, щоб учні бачили те, що бачить він, відчували те, що він відчуває, коли говорить. Майстерність виразної педагогічної розповіді і полягає в умінні викликати в учнів реальні життєві відчуття, активізувати діяльність уяви, пам'яті. Розповідаючи, вчитель не просто пояснює, інформує, а ніби перекладає суху мову наукових понять на емоційну мову чуттєвих образів.

В техніці виразного мовлення виділяють дві групи засобів – виражальні засоби художнього мовлення і виражальні засоби звукового мовлення. До першої групи належать виражально-зображальні засоби мови – тропи (епітети, метафори, порівняння, гіперболи, алегорії тощо). Підсилювати образно-емоційну виразність мовлення можуть також введення в розповідь віршованих цитат, крилатих висловів, використання прийомів стилістично-го синтаксису (введення в оповідання діалогу, антитези, емоційних окликів).

У другій групі засобів виразності мовлення слід виокремити насамперед мовленнєву інтонацію. Інтонаційну забарвленість мовлення забезпечують якості його звучання: сила звуку (посилення і послаблення), що зумовлює динаміку мовлення і відбивається в наголосі; висота звуку (підвищення і зниження), що передає мелодіку мовлення; швидкість звуку, що визначає темп і ритм мовлення; тембр мовлення, що надає йому емоційної забарвленості. Сукупність цих компонентів, які зумовлюються змістом і метою висловлювання, і допомагає знайти точну мовленнєву інтонацію.

На практичних заняттях з курсу педагогічної майстерності застосовуються різноманітні вправи на розвиток таких умінь виразного мовлення, як:

- уміння аналізувати зразки виразної розповіді майбутнього вчителя, визначати засоби виразності, прогнозувати педагогічний ефект виразного мовлення;
- уміння аналізувати техніку створення словесних образів під час педагогічної розповіді;
- уміння розробляти партитуру тексту, визначати ритміко-інтонаційний малюнок своєї розповіді;
- уміння конструювати і виконувати словесну дію під час педагогічного спілкування;
- уміння оволодіти інтонаційними фігурами різних розділових знаків [6: 181-184].

Велике значення має моделювання педагогічної ситуації "розповідь вчителя". Студенти в аудиторії виступають зі своїми розповідями, проводять їх самоаналіз, групове обговорення виступів студентів (аналіз доцільності використання засобів виразного мовлення, культури мови, аналіз доцільності використання виражальних засобів мовлення для активізації уяви, образної і ситуаційної пам'яті).

Для успішного формування мовленнєвої культури майбутнім вчителям, на наш погляд, необхідно:

1. Виробляти у собі потребу і звичку в постійному навчанні і підвищенні рівня мовленнєвої культури. Особливу увагу при цьому слід приділяти питанням правильності і чистоти мови. Велике значення тут має робота з тлумачними лексичними словниками, словниками із літературного словотворення, слововживання, наголошення, сполучуваності, правопису.

2. Розвивати самоконтроль та уміння виразного мовлення. Тому, готуючись до публічного виступу у студентській групі чи шкільному класі, треба орієнтуватись на майбутню аудиторію слухачів.

3. Розвивати самоконтроль, комунікативні уміння, соціальні установки у спілкуванні. У процесі професійного самовиховання важливо не лише розібратися в питаннях техніки комунікації, а й з'ясувати свою соціальну позицію у спілкуванні.

Продуктивна мовленнєва комунікація вчителя передбачає також розвиток у нього спеціальних здібностей: соціально-перцептивних, вольового впливу, здатності до ідентифікації, саморегуляції, навіювання, керування своїм психічним станом у спілкуванні.

Передумовою вдосконалення професійно-педагогічного мовлення майбутнього вчителя є також розвиток його психофізичних особливостей, насамперед уяви, асоціативної та образної пам'яті.

Отже, вчитель має досконали володіти мовою, її виразними можливостями, систематично вдосконалювати техніку і культуру мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жулинський М. Людина праці і обов'язку // Наука і суспільство. – № 11. – 1990.
2. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. - К., 1918.
3. Проф. д-р Іван Огієнко. Наука про рідномовні обов'язки. – Жовква, 1836.
4. Макаренко А.С. Про мій досвід: Твори у 7 т. - К., 1954. - Т.5.
5. Сухомлинський В.О. Слово про слово. Слово вчителя у моральному вихованні: Вибр. тв. в 5 т. – К., 1977. – Т.5.
6. Педагогічна майстерність / За ред. І.А.Зязюна. – К., 1977.

Матеріал надійшов до редакції 26.11.2001 р.

Грищенко Т.А. Иван Огиенко и формирование речевой культуры будущего учителя.

В статье рассматриваются проблемы формирования речевой культуры будущего учителя в свете идей Ивана Огиенко.

Hryshenkova T.A. Ivan Ogiyenko and the formation of future teachers language culture.

The author deals with the problem of fostering language culture of future teachers in the light of I. Ogiyenko's ideas.